

rijker gegeven, terwijl Sukarno over ideologische verschillen heen de eenheid trachtte te verwezenlijken. De massaliteit van de aanhang was voor hem belangrijker dan het niveau. De vele advocaten in de Partindo waren veeleer aanhangers van een voorzichtiger koers en een betere selectie van de nieuwe leden.

Gedurende de revolutiejaren is Sukarno in Nederland vaak afgeschilderd als collaborateur of verrader. Een deel van de verklaring voor deze opvatting is terug te voeren op een aantal brieven die Sukarno toen hij in 1934 voor de tweede maal was gevangengenomen, had geschreven. Hierin toonde hij zich bereid de nationalistische zaak af te zweren in ruil voor zijn vrijlating. Over deze brieven is zowel in het Indonesische als in het Nederlandse kamp veel te doen geweest. Aan opzettelijke dwang of druk kan deze overgang niet worden toegeschreven. Ingelson zoekt de verklaring vooral in het karakter van Sukarno. 'It was basically an action of a weak man... Sukarno was not a man who could live with doubts and uncertainties'. De vrees naar Boven Digul of elders te worden verbannen brak zijn weerstand. Daarvoor had hij zich vermoedelijk reeds belaagd gevoeld. Na zijn eerste periode van gevangenschap was zijn invloed op de partij achteruit gegaan. In het publiek werd hem wel een rol gegund, in de bestuurlijke organisatie was zijn invloed echter beperkt. Ook de animositeit van de PNI-baru knaagde aan zijn zelfvertrouwen.

Dit boek is een belangrijke bijdrage tot de kennis van het politieke leven in het interbellum. Het beschrijft een deel van de *sini* in hun strijd tegen de *sana*. De *sana* komen er minder uitvoerig vanaf. Dit is uiteraard inherent aan de gekozen opzet. Toch zou het gezien het grote aantal bestaande studies over deze periode interessant zijn de resultaten ervan te vergelijken met de ontwikkelingen later, na de onafhankelijkheid. Evenals in de jaren dertig acht de overheid in Indonesië het nu en dan gewenst in te grijpen in het politieke leven. Nog steeds bestaat de vrees dat plattelanders te gemakkelijk onder de invloed geraken van politieke leiders uit de steden, die te veel te gemakkelijk beloven. Zowel in het interbellum als nu geven de technocraten in het landsbestuur de toon aan. Deze elites verdedigen hun machtsmonopolie tegenover al te zeer opdringende politici. De redenen die voor ingrijpen worden gegeven zijn vaak van dezelfde aard. Een dergelijke benadering zou de tegenstelling *sini-sana* uittillen boven de compartimentalisering die de studie van het politieke leven in het interbellum kenmerkt.

J. van Goor

J.S. Calff, *Van pionier tot mammoet. Het Amsterdams Montessori Lyceum, 1930-1980* (Amsterdam: Stichting Montessori 50, 1980, 212 blz.).

Het voortgezet Montessori-onderwijs is in Nederland lang een omstreden verschijnsel geweest. De heftigste discussies tussen voorstanders en tegenstanders van dit fenomeen liggen thans wel achter ons. Maar jarenlang zijn, telkens weer, zulke gesprekken opgelaaid. Men begaf zich er in, van weerszijden, met respect voor de ander en vol goede bedoelingen. En men beëindigde zulke debatten bijna altijd wat vermoeid, met het gevoel elkaar niet veel nader gekomen te zijn.

Eén van de verdiensten van dit gelegenheids geschrift, uitgegeven bij het tiende lustrum van het Amsterdams Montessori Lyceum, is dat men, na lezing ervan, begrijpt waarom die discussies vaak vinnig zijn gevoerd en met een ontmoedigend resultaat. Men leert begrijpen welke problemen er wel moesten rijzen toen er gepoogd werd Montessori-beginselen toe te passen in het voortgezet onderwijs in Nederland. Het Montessori-adagium 'Help mij het zelf te doen' vroeg om toepassing op een veel ruimer terrein dan

dat van schoolse kennis alleen. Het werd bovendien al spoedig duidelijk dat de denkbeelden van dr. Maria Montessori – die zich in contacten met Nederlandse volgelingen als een bijzonder lastige dame ontpopte – inzake de ontplooiing van kinderen ouder dan twaalf gericht waren op een leefgemeenschap, niet op een school waar kennisoverdracht centraal staat. Het was dus van meet af aan duidelijk dat montessorianen, ook als die bereid waren in de praktijk bij slechts een deel van deze gedurfde opvattingen aansluiting te zoeken, moesten opbotsen tegen tal van rigiditeiten eigen aan het Nederlandse onderwijssysteem. Daarbij vormden met name de eindexamenregelingen voor het voorbereidend hoger en middelbaar onderwijs een belangrijk struikelblok, maar niet het enige. Natuurlijk kon men, voortbouwend op wat in het lager Montessori-onderwijs was ontwikkeld, les- en oefenmateriaal gaan ontwerpen voor verschillende vakken en ook ruimte maken voor de eigen expressie van de leerlingen. Maar wát de Grondwet ook over de vrijheid van onderwijs zeggen mocht, de overheid erkende en financierde niet zolang aan zeer concrete rooster-technische voorwaarden niet was voldaan. Schoolleiding en leerkrachten bukten enerzijds voor de noodzaak de leerlingen op een eindexamen voor te bereiden, maar bleven anderzijds in de ban van wezenlijker en verder reikende idealen.

Wierp het werk in dit spanningsveld steeds goede vruchten af? Het is boeiend kennis te nemen van wat, reeds vroeg, op velerlei terrein werd gepresteerd. Toch zocht en vond de spanning ook andere uitwegen. Interne meningsverschillen en onzekerheden onder de docenten waren vrijwel steeds aanwezig en kwamen soms op hinderlijke wijze naar voren. Door de groei van de school en de mettertijd veranderende onderwijsinzichten nam de centrale problematiek van de school telkens andere vormen aan. Maar het maakte niet eens veel uit of zulke meningsverschillen zich manifesteerden tussen onderbouw- en bovenbouwdocenten dan wel tussen 'dogmatici' en 'vrijzinnigen'. Vrij wat docentenconferenties werden belegd om uit de problemen te raken, maar oplossingen die men daar al pratende vond hielden soms geen stand als men trachtte ze toe te passen in de schoolpraktijk van alledag.

Hoe 'dogmatisch' sommige docenten daar wellicht ooit waren, het Amsterdams Montessori Lyceum was zeker niet een school die haar kracht zocht in maatschappelijk isolement. Men bleef op de hoogte van wat zich elders in onderwijsland voordeed en reageerde daar ook wel op. Maar dat lukte niet meer al te goed tijdens de vlaag van onderwijsdemocratisering die zich in de late jaren zestig ook hier een baan brak. De school was te snel gegroeid en ze was ook, door haar interne controversen, nogal kwetsbaar. Natuurlijk, deze halve eeuw Montessori-geschiedenis eindigt niet bij dit punt. Dat men nadien nog een eigen geluid liet horen in een reactie op Van Kemenade's Contourennota zij hier volledigheidshalve aangestipt.

Het is intussen nog wel nuttig er op te wijzen dat 'Van pionier tot mammoet' meer is dan een boek over de moeizame verwezenlijking, in Nederland, van Montessori-idealën. Het is ook een gedenkboek van één heel bepaalde school, een school in Amsterdam. En aan dat laatste aspect dient hier nog wat meer aandacht besteed te worden. Het is, natuurlijk, hartverwarmend, te lezen over de offers die leerkrachten en ouders wel moesten brengen toen men nog pionierde buiten de bepalingen van de wet en de roostervoorschriften. De ouders betaalden een hoog schoolgeld; de docenten werden onderbetaald en hadden een zwakke rechtspositie. De auteur wijst er nog even op dat zij bereid waren op verzoek van het ministerie dat hen de gelijkstelling met collega's onthield, buitenlandse bezoekers te ontvangen die wilden zien wat hier aan onderwijsvernieuwing werd gedaan. Hoe mooi dit alles ook zijn mag, een voor de hand liggende vraag wordt niet gesteld, laat staan beantwoord. Het is de vraag welk effect het feit dat men lange tijd zulke offers eisen moest

heeft gehad op de recrutering van docenten en leerlingen. De groepen die zulke offers niet brengen konden, hoe sterk ondervertegenwoordigd waren die – en bleven die ook wellicht – in de schoolpopulatie? Wij vernemen daarover niets. Biografische schetsen van enkele docenten en aardige foto's van leerlingen kunnen in die leemte niet voorzien. Men krijgt als lezer hoogstens indrukken tussen de regels door, men mag vermoeden dat vrij wat leerlingen, vroeger en later, afkomstig waren uit een milieu dat gekenmerkt werd door welgesteldheid en progressieve levensopvattingen. Maar men slaagt er toch niet voldoende in die vage indruk te verweven in het beeld dat geboden wordt van het wel en wee van de school door de jaren heen.

Het is jammer dat hier een omissie aan te wijzen valt. Voor het overige dient te worden gezegd dat er in dit gelegenheidsgeschrift niet wordt heengedraaid om zaken van een soort waar terugblikkende feestredenaars soms liever aan voorbijgaan. Eén bijzonder pijnlijk moment wordt helder uiteengezet. Dat de hoogleraar Van Dam, die reeds als vader van leerlingen en als lid van het curatorium bindingen met de school had gehad tijdens de tweede wereldoorlog eindelijk de weg vrijmaakte voor de erkenning en de financiering van de school is slechts een aanloop tot dat moment. Het pijnlijke is namelijk dat docenten en schoolbestuur op de kort daarop gevolgde verwijdering van de Joodse leerlingen, voor zo ver valt na te gaan, slechts hebben gereageerd met een brief, gezonden naar het privé-adres van deze autoriteit, een brief waarin alleen sprake is van ongerustheid over de financiële gevolgen van deze maatregel. Nu mag men met de auteur van dit boek hopen dat men andere wegen heeft gevonden om ook te protesteren tegen de maatregel zelf. Maar men mag het óók betreuren dat er blijkbaar van zo'n protest geen spoor terug te vinden is.

D.J.Roorda

J.Hofman, *De collaborateur. Een sociaal-psychologisch onderzoek naar misdadig gedrag in dienst van de Duitse bezetter* (Dissertatie Utrecht 1981; Meppel: Boom, 1981, 285 blz., f 39,50, ISBN 9060094689).

'Hoewel er al veel literatuur over de bezettingsjaren bestaat, kent zij toch ook hiaten', zegt de schrijver in zijn inleiding. Wat weten wij bijvoorbeeld van die landgenoten, die gemene zaak met de Duitse overheersers hebben gemaakt? Wat waren zij voor mensen, wat dreef hen, hoe werden zij op hun beurt gedreven, welke omstandigheden droegen ertoe bij dat zij aan de verkeerde zijde van de grenslijn tussen 'goed' en 'fout' belandden'?

Wij zouden graag willen weten, of een bepaalde persoonlijkheidsstructuur tot collaboratie predisponeert; of bepaalde jeugdervaringen en verhoudingen tot opvoeders bevorderend hebben gewerkt bij het zetten van de stap naar samenwerking met de Duitse bezetter. Daarover zijn theorieën geformuleerd, vaak zonder degelijke onderzoeksbasis. Anderzijds zijn er, op bescheiden schaal, onderzoeken verricht, die niet tot duidelijke theorievorming hebben geleid. De opzet van de schrijver is geweest om tot de oplossing van het vraagstuk bij te dragen door een onderzoek naar een tweeënvijftig-tal psychiatrische rapporten, die uitgebracht zijn in de loop van processen, die na de oorlog zijn gevoerd.

Ook Hofmans onderzoek voert tot de conclusie, die hij zelf op pagina 138 boven zijn poging tot nadere identificatie van de collaborateur zet: 'De ene collaborateur is de andere niet'. Een gemeenschappelijk kenmerk van 'de' collaborateur is niet duidelijk te vinden, niet in het onderzoek van Kooy naar de collaboratie in Winterswijk, noch in de theorieën van Sartre, Baan of Rümke, die nogal vage criteria aangeven zoals maatschappelijke desintegratie, onvolgroeide persoonlijkheid, een passief-feministische liefde voor de overwinnaar.